

⁵ Лутовнинова И. С. Лингвистические данные и вопрос об отношении псковских названий кушаний к северно-русским // *Северно-русские говоры*. Л., 1975. Вып. 2. С. 70.

⁶ Гл.: Востриков О. В. Финно-угорские лексические элементы в русских говорах Волго-Двинского междуречья // *Этимологические исследования*. Свердловск, 1981. С. 25.

⁷ Гл.: Матвеев А. К. Этимологизация субстратных топонимов и апеллятивные заимствования. С. 353.

⁸ Гл.: Лаучюте Ю. А. Словарь балтизм в славянских языках. Л., 1982. С. 73. Для літ. *čiaurūtis* у якасці крыніцы для запазычання патрэбна ўказаць блр. дыял. *чаўніцца* < *човпитися* < *чълпитися*.

Скарачэнні

БМ — Беларуская мова. Мн., 1982. Вып. 10; Ващенко — Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. Харків, 1960. Вип. 1; Гринченко — Гринченко Б. Д. Словарь украинского языка. Киев, 1958. Т. 4; Даль — Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1956. Т. 4; ЖС — Жывое слова. Мн., 1978; Илчев — Илчев С. Речник на личните и фамилии имена у българите. София, 1968; Иркут. сл. — Иркутский областной словарь. Иркутск, 1979. Вып. 3; Костр. — Списки населенных мест Российской империи (далее — Списки): XVIII. Костромская губерния. СПб., 1877; Малько — Малько Р. Н. Географическая терминология чешского и словацкого языков. Мн., 1974; Моск. — Списки... XXIV. Московская губерния. СПб., 1862; Новг. — Список населенных мест Новгородской губернии. СПб., 1912; Вып. 10; Новосиб. сл. — Словарь русских говоров Новосибирской области // Под ред. А. И. Федорова. Новосибирск, 1979; СГУ — Словник гідронімів України. Київ, 1979; Сл. Приамурья — Словарь русских говоров Приамурья. М., 1983; Смолицкая — Смолицкая Г. П. Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер). М., 1976; Соликам. сл. — Беева О. П. Словарь говоров Соликамского района Пермской области. Пермь, 1973; Сцяшковіч — Сцяшковіч Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. М., 1972; Тавр. — Списки... XI. Таврическая губерния. СПб., 1865; ТС — Тураўскі слоўнік. Мн., 1987. Т. 5; Туников — Туников Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен. СПб., 1903; Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М., 1973. Т. 4; ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. Трубачева О. Н. М., 1978: Вып. 4; Янкоўскі — Янкоўскі Ф. Дыялектны слоўнік. Мн., 1960. Вып. 11. *Jakubaš* — *Jakubaš* F.

Hornjo-serbsko-nemški slovník. Budyšin, 1954; HW — Hydronimia Wisły. Wykaz narw w układzie hydrograficznym / Pod red. P. Zwolińskiego. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1965; Káľal — Káľal M. Slovenský slovník z literatury aj nárečí. Baňsko-Bystrica, 1923; Karłowicz — Karłowicz J. Słownik gwar polskich. Kraków, 1900. T. 1; Machek — Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1971; SP — Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. Kraków, 1976. T. 2; Spis PRL — Spis miejscowości Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Warszawa, 1967; SSNO — Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1967. T. 1; Zeman — Zeman H. Słownik gornoluzyczko-polski. Warszawa, 1967.

А. А. РАДЗЕВІЧ

СИТУАНТЫ Ў СТРУКТУРЫ СУБСТАНТЫўНАГА СКАЗА

Гісторыя распрацоўкі тэорыі сказа — не проста сума лінгвістычных даследаванняў, заснаваных на лагічным або псіхалагічным уяўленні яго сістэмы, а своеасаблівыя пошукі прывядзення ў адпаведнасць ведаў пра моўныя працэсы з канкрэтным іх праяўленнем. І вось тут даволі часта перавага аддавалася аднаму з трох звёнаў у сістэме простага сказа — аб'екту, суб'екту ці адносінам паміж данымі катэгорыямі. Можна адсюль і ідзе супярэчнасць, спрэчнасць некаторых палажэнняў сінтаксічнай навукі?

Паўстае пытанне: дзе шукаць выхад з гэтага становішча? Усё часцей даследчыкі прыходзяць да думкі, што «тэорыя сказа павінна лічыцца з тым, што ў структуры... лінгвістычнага аб'екта-сказа яго кампаненты («рэчы») і адносіны, якія існуюць паміж імі, утвараюць непарыўнае адзінства»¹. У сувязі з гэтым даследаванне месца і ролі сітуацыйных пашыральных на ўзроўні структурнай арганізацыі субстантыўнага сказа дазваляе па-іншаму глянуць на прэдкатыўнасць — асноўны па-

казчык склазавасці і вызначыць данае структурнае аб'яднанне як своеасаблівую трансфармаваную сінтаксічную адзінку. Пытанне складанае не толькі таму, што ўключэнне сітуантаў у структуру аднасастаўных іменных канструкцый не знайшло адпаведнага тлумачэння ў лінгвістычнай літаратуры. Яшчэ да гэтага часу дыскутуецца само паняцце аднасастаўнасці-двухсастаўнасці быццёвых сказаў. І завяршае ўсё складанасці адсутнасць да канца распрацаванай сістэмы простага сказа, пазбаўленай унутраных і знешніх супярэчнасцей.

Ці можна гаварыць пра тое, што сітуанты — «неядзерныя кампаненты сказа, якія адносяць увесь змест сказа да пэўнага месца і часу»², — пашыраючы быццёвы сказ да ступені камунікатыўнай дастатковасці і інфармацыйнай дакладнасці, не губляючы сваіх паказчыкаў, якія даюць магчымасць адрозніваць сітуацыйны пашыральнік ад простых акалічнасных словаформ? Ці можна гаварыць пра тое, што данае структурнае аб'яднанне пры гэтым будзе кваліфікавацца, як і раней, аднасастаўнымі сказамі, «у якіх пры дапамозе галоўнага члена сцвярджаецца наяўнасць прадмета ці з'явы»³?

Перш чым вызначыць правамернасць пастаноўкі пытання аб уключэнні сітуанта ў структуру быццёвага сказа, абавязкова трэба звярнуцца да яго прыроды. 1. Вагон калыша. **Думкі**, дождж бесперапынна ўшыбы б'ецца (М. Танк); 2. **Тлум, спеў хору і выгукі папа** (У. Караткевіч); 3. **Засень гаёў задуменных...**, **Істужкі рэк, віткі дарог, лугоў зялёныя кілімы** (Н. Гілевіч); 4. Ссохлі травы, ўсё павяла. **Слоць, плюхота, холад, цьма** (Я. Коласа); 5. **Цішыня. Сонца** (У. Караткевіч); 6. **Шлях... Вёска...** (Я. Купала). Ёсць адзінае, што аб'ядноўвае прыведзеныя прыклады — прырода назоўніка, якая праз неабмежаваныя магчымасці да намінацый вызначае іх структурную сістэму. Але можна заўважыць, што прыклады 1, 2, 3 супрацьпастаўляюцца прыкладам 4, 5, 6 не толькі па структурных асаблівасцях, але і па адносінах да катэгорыі быццёнасці, таго, што вызначае паняцце быццёвага сказа. З аднаго боку, канстатацыя наяўнасці прадмета ці з'явы падмацавана граматычнай формай незалежнага намінатыва або іменнага словазлучэння. З другога, для сказаў 1, 2, 3 характэрна большая дынаміка ў адрозненне ад статычнасці 4, 5, 6 сказаў, тое, што характэрна для «класічнага» вызначэння быццёвага сказа⁴. Пры гэтым успрыняцце структуры сказаў 1, 2, 3 ускладняецца немагчымасцю суаднясення існавання прадмета ці з'явы з момантам маўлення. Зыходзячы з сінтаксічнай канцэпцыі «Граматыкі сучаснага рускага літаратурнага мовы»⁵ наогул нельга ўключыць падобныя структуры ў раздзел быццёвых. Каб пазбавіць структуру быццёвага сказа неадпаведнасці яго статусу некаторых даследчыкі (Я. М. Шыраеў, Ю. Т. Долін, Е. М. Галкіна-Федарук, А. С. Папоў, Я. А. Сядзельнікаў, Н. Д. Аруцюнава, Б. І. Фаміных) уводзяць паняцце «нулявога знака», які, на іх думку, адпавядае характару быццёнасці. Пры гэтым яны (сказы) «выводзяцца з сістэмы аднасастаўных і кваліфікуюцца як асобная разнавіднасць простага двухсастаўнага сказа з нулявой формай выказніка»⁶. Сапраўды, нельга не ўлічваць парадыматычнай канцэпцыі простага сказа. Але нельга і праз лагічную падстаноўку формы выказніка выводзіць тоеснасць структур, тым больш аднасастаўных, дзе кожны з кампанентаў выконвае толькі яму прызначаную ролю. **Цішыня — Была цішыня — Будзе цішыня**. Можна сабе ўявіць, што перад намі сказы адной мадэлі, уступіўшыя ў парадымматычныя адносіны. Але не толькі няўстойлівасць мадэлі і магчымасць яе лакалізацыі менш абстрактным дзеясловам, напрыклад, **усталявалася** (Я. М. Шыраеў), робіць гэтае ўяўленне ўмоўным. Не ўлічваецца сама прырода быццёвага сказа як асобнай сінтаксічнай адзінкі — своеасаблівай «субстанцыі», дзе сувязі, асацыяцыі, уяўленні аб рэчаіснасці прадстаўлены адной структурнай сістэмай, якая нават не дапускае расчлянення на прэдыкатыўныя кампаненты.

І непрыняцце структуры быццёвага сказа, і яе перагляд — вынік асэнсавання прэдыкацы, якая трымаецца на бяздзернасці выражэння

думкі. Апошняя выклікае спрэчкі вакол аднастаўнасці-двухстаўнасці, вызначэння ролі галоўнага члена, яго сістэмы сувязей і акружэння. На нашу думку, загадкаваць і парадокс у тым, што быццёвы сказ уяўляе сабой дынамічную структуру без апоры на галоўны паказчык зменнасці — дзеяслоў. А самы высокі ўзровень зменнасці — сітуацыйнае пашырэнне. Ступень дынамічнасці структуры праяўляецца па меры яе пашырэння. Абстрагуючая здольнасць мыслення⁷, яе рост павялічвае магчымасці непасрэднай субстантывацыі быццёвынасці. Але, як нам здаецца, усё гэта яшчэ знаходзіцца ў працэсе станаўлення: генетычна закладзены код узаемаадносін, рэалізацыя валентных сувязей запавольваюць станаўленне данай структуры. Дарэчы, лінгвісты (Т. В. Герасімава, В. П. Шутава, А. С. Папоў, Н. В. Гаўрош, Б. П. Ардэнтаў і інш.) адзначаюць не толькі колькаснае павелічэнне быццёвых сказаў, але і структурныя змены ў іх — «перш за ўсё ў формах іх сінтаксічнага пашырэння»⁸.

Вызначэнне быццёвынасці — асноўнае спрэчнае палажэнне, якое ўскладняе не толькі сістэматызацыю аднастаўных сказаў. Вялікая колькасць рэальнага моўнага матэрыялу застаецца за межамі даследавання. 1. Худыя жонкі **на вазах** (Я. Купала); 2. **У купэ** цьмянае святло (У. Караткевіч); 3. **На станцыі** тлум: бежанцы, салдаты, раненыя (М. Танк); 4. **Чуць дзе крыху** луг прыгодны... (Я. Колас); 5. Муры і неба кавалак **між кратаў** (М. Танк); 6. **За шырмай** смех, шорах, цішыня (А. Петрашкевіч); 7. Люстра лясной азярыны, дуб-велікан **у лагу** (Н. Гілевіч). Калі «чыстая» структура быццёвага сказа ўспрымаецца, мякка кажучы, неадназначна, то яе пашырэнне, асабліва сітуацыйнае, выклікае найбольшую крытыку. Але яна таксама непаслядоўная. Прадстаўнікі канцэпцыі «нулявога знака» ўключэнне сітуацыйных пашыральных тлумачаць як эліпсіс, набліжэнне да рэалізацыі «нуля» ў форме дзеяслова-выказніка праз лакальны ці тэмпаральны кампанент. Другія (М. Н. Жогалева, Л. М. Санжараў, А. А. Юдзін, Б. П. Ардэнтаў, І. П. Чыркiна, Л. І. Шуляк, Н. С. Валгіна, В. В. Бабайцава, Н. А. Фядотава) успрымаюць гэта як парушэнне статусу бездзеяслоўнасці ў структуры быццёвага сказа, а самі сказы як няпоўныя двухстаўныя. Трэція (В. У. Вінаградаў, В. П. Шутава, Н. І. Тарабасова, І. А. Папова, Т. І. Антонова, П. А. Лекант, Т. Я. Шапавалава, Н. М. Іванова, М. А. Паўлоўская, Л. І. Юрэвіч, Г. А. Золатава) прыназоўнікава-іменныя спалучэнні ці прыслоўныя словаформы з тэмпаральным/лакальным значэннем кваліфікуюць як кампаненты, якія не змяняюць структурнага вызначэння, а толькі пашыраюць да ступені разгорнутага быццёвага сказа⁹.

У прыкладах, прыведзеных для аналізу, трэба адразу адзначыць пазіцыйную неаднароднасць сітуацыйных пашыральных: у адным выпадку — прэпазіцыйнае становішча адносна галоўнага кампанента структуры, у другім — постпазіцыйнае. Другое прымаецца нават тымі, хто выступае супраць акалічнасных словаформ у структуры быццёвага сказа. На іх думку, постпазіцыя дае магчымасць захаваць сувязь з апорай на незалежны намінатыў, так званы, іменны від сувязі. Прэпазіцыя ж нібы ўказвае на схільнасць пашыральніка да дзеяслоўнага віду сувязі, што падмацавана і інтанацыйным афармленнем сказа. Але трэба значыць, што не заўсёды гэтае палажэнне можа быць рэалізавана, тым больш паслядоўна. Прыназоўнікава-іменныя словаформы «на вазах», «між кратаў», «у лагу» (сказы 1, 5, 7) характарызуюцца не столькі атрыбутыўнымі адносінамі, колькі акалічнаснымі. Усё пытанне толькі ў тым, наколькі адно пераважае другое. Пры гэтым трэба ўлічваць як структурныя асаблівасці сказа, так і семантыку кампанентаў. Калі семантыка незалежнага намінатыва і пашыральніка структуры дазваляюць захаваць атрыбутыўнасць адносін (Клунак **за плячамі**, Кій **у руках** хваёвы, — Валіць чарадамі Бедны люд вясковы. Крыж хваёвы **пры дарозе**, кучка тапалёў сухіх... (Я. Колас); Балаты, азёры над **Ільдом**, ляссы, мора снягоў (У. Караткевіч), — то ў большай ступені акалічнасныя (сітуацыйныя) адносіны пераважаюць: Лесу гоман, гул нястройны,

шум лазы ў **балоце**, і нудлівы, неспакойны шэлест у **чароце** (Я. Колас); Агні, агні ў **вялікіх вокнах** (М. Танк); Чорныя вольхі ў **нізіне, ля дарогі** (У. Караткевіч). Значнае месца пры размежаванні адносінаў займае кантэкстуальны асяродак: Акенца **над самай зямлёй**. І дня ў такой зямлянцы не ўбачыш (А. Кобец-Філімонава). Адразу відаць, што постпазіцыя прыназоўнікава-іменнага словазлучэння пры апоры на кантэкст можа нават змяняць структуру сказа (апошні характарызуецца як эліпсіс двухсастаўнага сказа). Гэтае ж адбываецца, калі сітуацыйны пашыральнік у постпазіцыйным становішчы выходзіць за межы лакальнасці ці тэмпаральнасці і ўскладняецца якаснай характарыстыкай: Мосцік, зложаны з бярвенняў, брод і грэбля **кожны крок...** (Я. Колас); Ішлі мінулы, доўгія гадзіны. **Толькі крокі, крокі тут. І там** (М. Танк).

Такім чынам, прызнанне толькі чыста іменных пашыральнікаў (дапасаваных ці недапасаваных азначэнняў) галоўнага кампанента быццёвага сказа — свайго роду кампраміс, які, на жаль, не дапамагае ў стварэнні закончай канцэпцыі простага сказа. Азначэнні ў постпазіцыйным становішчы даволі часта характарызуюцца сітуацыйнымі адносінамі. І наданне ім статусу «акалічнасных азначэнняў» (В. В. Бабайцава, Н. І. Тарабасова, Б. П. Ардэнтаў, Я. С. Скоблікава) не адхіляе пытання аб наяўнасці сувязі, можа яшчэ апасродкаванай, паміж незалежным намінацівам і акалічнасным кампанентам. Супраць гэтага можа быць прадстаўлены яшчэ адзін аргумент — інтанацыя, тое, што вызначае паняцце самога сказа. Сапраўды, уключэнне сітуацыйнага пашыральніка ў структуру быццёвага сказа, асабліва яго прэпазіцыйнае становішча, надае апошняму характэрнае інтанацыйнае афармленне, якое ў некаторых выпадках можа быць падмацавана пунктуацыйна: **Дзе-не-дзе** садок зялёны, нізкіх вішань чахлы рад (Я. Колас); **Ка т: На сценах** — дробязь, хіба акрамя тых ціскоў (А. Петрашкевіч). Паўза нібы ўказвае на прэдыкатыўнае члененне, у той час як сказ з сітуацыйным пашыральнікам у постпазіцыі разам з галоўным кампанентам характарызуецца інтанацыйным зліццём, дзе акалічнасныя словаформы інтанацыйна крыху паслаблены. Ад быццёвых сказаў «класічнай» формы «яны адрозніваюцца наяўнасцю патэнцыяльнай чляннасці, абумоўленай выкарыстаннем слоў, якія вызначаюць некаторыя ўмовы быцця прадмета»¹⁰. Але той жа лагічны націск на назоўніку ў назоўным склоне захоўваецца і ў сказах з прэпазіцыйным сітуацыйным пашыральнікам. Тым больш захоўваецца і асноўнае камунікатыўнае прызначэнне — канстатацыя быцця, толькі ўмовы быццёвасці больш пашыраны, больш канкрэтызаваны: 1. **А далей — узгоркамі** поле, акопы, траншэі, драгі, магілы сусветнай нядолі пад снегам густым; 2. **Усюды** жоўты колер, цэгла, камень, мур сыры, сцюдзёны, рэгулямін (М. Танк); 3. **Над сталом** невялікая рэпрадукцыя з «Сіксінскай мадоны» (У. Караткевіч); 4. **Усюды** густая зялёная трава (Я. Колас). Добра відаць, што ў некаторых выпадках інтанацыйнае размежаванне зводзіцца да нуля, асабліва калі сітуацыйны пашыральнік уяўляе сабой семантычна абстрактную адзінку (сказы 2, 4). У сваю чаргу зніжэнне абстрактнасці, колькаснае павелічэнне кампанентаў сітуацыйнага пашырэння (сказы 1, 3) вядзе да інтанацыйнага членення, і даволі ў значнай меры: **У кожным кіёску, за шыбінай кожнай, на першай старонцы, або на апошняй**, жанчына на здымках... (Н. Гілевіч). Інтанацыя акрамя вызначэння сказаваасці выконвае, перш за ўсё, ролю паказчыка камунікатыўнага (тэма-рэматычнага) падзелу. Як пашыральнік, так і незалежны намінаціў аб'яднаны ў межах адной камунікатыўнай адзінкі. Пры гэтым кантэкстуальнае акружэнне дазваляе вызначыць так званае шво камунікатыўнага падзелу: Раскопы, рассоўны, **за грудаю** — груда (Н. Гілевіч). Такім чынам, у сувязі з інтанацыйным перапамераваннем у сказах падобнага тыпу прэпазіцыя словаформы з акалічнасным значэннем у адносінах да структурнай схем паказвае не рэшткі прэдыкатыўных сувязей, а дапаўняе структуру быццёвага сказа, дыялектычнае адзінства субстанцыі ў яе быццёвасці, дзе існаванне прадмета не ада-

рвана ад яго характарыстыкі — умоў быцця. Яно (існаванне прадмета) толькі вызваляецца ад фармальнай апекі, што і афармляецца інтанацыйна.

Пазіцыя акалічнаснай словаформы ў структуры быццёвага сказа, інтанацыйнае яе афармленне, паняцце прэдыкатыўнасці — нязначная колькасць праблем, звязаных з сітуацыйным пашырэннем. Але застаецца самае галоўнае пытанне: ці патрабуе структура быццёвага сказа ўзнаўлення дзеяслова-выказніка як паказчыка дынамічных змен пры акалічнасным пашырэнні? На нашу думку, такой патрэбы няма. Мова, як кожная матэрыяльная адзінка, мае генетычна закладзеныя магчымасці руху, унутраных змен, дзе першая ступень — знешнія змены. І як вынік — сёння перад даследчыкамі паўстае задача прывядзення ў сістэмныя адносіны змен у структурнай арганізацыі сказа праз сістэматызацыю гэтых працэсаў¹¹. Перад намі адзін з працэсаў у сістэме сінтаксіса натуральных моў: сістэма субстантыўнага сказа ў агульнай сістэме простага сказа характарызуецца на сучасным этапе зменамі, што па сваёй сутнасці супярэчаць сістэмнасці, якая закладзена пры іх утварэнні. Але «такое дыялектычнае адзінства сістэмнасці і асістэмнасці з'яўляецца абавязковай умовай існавання і эвалюцыі мовы»¹². І раней не адмаўлялася своеасаблівая апора на акружэнне для падтрымання камунікатыўнай перспектывы субстантыўнага сказа. З прапрацоўкай канцэпцыі звязнага тэкста гэтае ўяўленне пашырылася¹³.

У двухсастаўных канструкцыях быццёвасць як катэгорыя існавання пэўнага прадмета, з'явы рэчаіснасці матэрыяльна ўвасабляецца ў выглядзе бяздзернага «словазлучэння». У большасці прынятых за аснову структурных схем быццёвага сказа гэтая катэгорыя прадстаўлена як арганічна непадзельная. І таму не менш чым недарэчнасць можна канстатаваць парушэнне бездзейскасці аднасастаўных іменных структур пры іх сітуацыйным пашырэнні. Далейшае павелічэнне абстрактнасці думкі, ускладненне паняццёвага апарата і разам з гэтым адваротныя працэсы эканоміі моўнавыяўленчых сродкаў патрабуюць ад быццёвага сказа структуры дынамічнай, увагі на месцы і часе існавання прадмета ў яго быццёвасці. Апошнія з'яўляюцца неад'емнай часткай існавання матэрыяльнай адзінкі. Вось чаму ўключэнне сітуантаў у структуру быццёвага сказа трэба разглядаць як нармальны працэс стварэння сінтаксіса, а не з'яву, якая самастойна вызначае сродкі і магчымасці пашырэння.

Пашырэнне быццёвых сказаў у некаторай ступені тлумачыцца ўскладненнем структуры мыслення, паглыбленнем сувязей паміж прадметамі і з'явамі рэчаіснасці і іх матэрыяльным увасабленнем праз слова. Таму ўключэнне сітуанта ў склад быццёвага сказа не супярэчыць статусу як самога сказа, так і яго пашыральніка.

¹ Мухин А. М. Структура предложений и их модели. Л., 1968. С. 66.

² Адамец П., Грабе В. Трансформация, синтаксическая парадигма и члены предложения // *Slavia*. Praga, 1968. R. 27. S. 191.

³ Бурак Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя. Мн., 1987. С. 112.

⁴ Гл., напрыклад: Шахматов А. А. Синтаксис русского языка: Учение о предложении и о словосочетании. Л., 1925. С. 38; Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1958. С. 377.

⁵ Гл.: Грамматика современного русского литературного языка. М., 1970. С. 92.

⁶ Долин Ю. Т. О грамматической природе номинативных предложений // *РЯШ*, 1987. № 1. С. 81.

⁷ Зотова Н. П. К вопросу о природе номинативного предложения // *Вопросы синтаксиса русского языка*. Рязань, 1975. Вып. 2. С. 13.

⁸ Попов А. С. Изменения в употреблении номинативных предложений // *Развитие синтаксиса современного русского языка*. М., 1966. С. 77.

⁹ Лекант П. А. Об одном типе простых односоставных предложений в русском языке // *Уч. зап. Бийского пед. ин-та*. Бийск, 1958. Вып. 2. С. 295.

¹⁰ Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке. М., 1968. С. 118.

¹¹ Гл., напрыклад: Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе (Словосочетание). М., 1966; Акимов Г. Н. Новые явления в синтакси-

ческом строе современного русского языка. Л., 1982; Чеснокова Л. Д. Учение о членах предложения в аспекте статических и динамических моделей языка // Предложение как многоаспектная единица языка. М., 1984. С. 93.

¹² Маковский М. М. Системность и асистемность в языке. Опыт исследования отношений в лексике и семантике. М., 1980. С. 8.

¹³ Гл.: Дымарская-Бабалаян И. Н. О функционировании номинативных предложений в структуре ССЦ // Вопросы русского языка и литературы. Ереван, 1984. Вып. 1.

Г. М. МЕЗЕНКА

НАМІНАЦЫЯ ўНУТРЫГАРАДСКОГА АБ'ЕКТА У АДНОСІНАХ ДА ІНШЫХ АБ'ЕКТАЎ

На ўсіх этапах развіцця беларускай урбананіміі вядучым аказваўся прынцып намінацыі аб'екта ў адносінах да іншых аб'ектаў, што адпавядае асноўнай функцыі урбананімаў — быць адрасам. Колькасць урбананімаў, утвораных у адпаведнасці з гэтым прынцыпам намінацыі, пераважае над усімі астатнімі. У XVI ст. у розных беларускіх гарадах (вывучаны урбананіміконы дваццаці двух населеных пунктаў) на долю гадонімаў, якія адпавядаюць названаму прынцыпу намінацыі, приходзілася ў сярэднім каля 75 % агульнай колькасці назваў унутрыгарадскіх лінейных аб'ектаў. У XVII — першай палове XIX ст. іх працэнтнае ўтрыманне некалькі ўзрасло, дасягнуўшы амаль 77 %. На працягу другой паловы XIX ст. колькасць іх прыкметна паменшылася (63 %), склаўшы ў пачатку XX ст. толькі 53,6 %. У канцы XX ст. зноў намецілася тэндэнцыя да павелічэння іх колькасці: цяпер у буйнейшых гарадах рэспублікі — Мінску, Гомелі, Віцебску, Магілёве, Гродне, Брэсце, Оршы, Полацку — назвы гэтай разнавіднасці складаюць 54,7 % агульнай колькасці гадонімаў даследаваных гарадоў.

Указаны прынцып намінацыі ўнутрыгарадскіх тапаграфічных аб'ектаў ажыццяўляецца ў асноўным праз дзве прыметы: прымету, якая характарызуе месцазнаходжанне вуліцы, завулка, плошчы і г. д. адносна іншых аб'ектаў, і прымету, якая падкрэслівае сувязь аднаго аб'екта (вуліцы, плошчы і да т. п.) з іншым (населеным пунктам).

Першая з прымет з'яўляецца агульнай для некалькіх лексіка-семантычных груп урбананімаў. Ёй валодаюць назвы, матываваныя найменнямі архітэктурных аб'ектаў:

а) культавых збудаванняў: *Петрапавловская ул.* (Гомель, 1914 г.), *Глебо-Борисовская ул.* (Магілёў, 1918 г.), *Монастырская ул.* (Кобрын, 1939 г.);

б) вучэбных, лячэбных, спартыўных і вдовішчных устаноў: *Школьны завул.* (Брэст), *Шпітальная вул.* (Гомель), *Клубны завул.* (Віцебск);

в) прамысловых прадпрыемстваў — заводаў, фабрык: *Велазаводская вул.* (Мінск), *Цагляная вул.* (Гродна), *Пракатная вул.* (Магілёў);

г) гандлёвых кропак: *Базарная пл.* (Кобрын, 1939 г.), *Магазінная ул.* (Мінск, 1926);

д) розных служб горада: *Пажарны завул.*, *Паштовы завул.* (Орша), *Вакзальная вул.* (Полацк), *Аэрадромная вул.* (Брэст, Мінск).

Да гэтай групы далучаецца невялікая колькасць урбананімаў, матываваных назвамі элементаў (атрыбутаў) абсталявання чыгуначнай станцыі, тыпу *Семафорны завул.*, *Празэктарная вул.*, *Рэзервная вул.*, *Рэйкавы завул.*, *Паравозная вул.* (Магілёў). Даная група — адзін з новых напрамкаў папярэння аб'ёму урбананімнай лексікі, які з'явіўся ў другой палове XX ст.

Прымета, якая характарызуе месцазнаходжанне вуліцы, плошчы і да т. п., з'яўляецца асноўнай і ў назвах, якія апісваюць месцазнаходжанне ўнутрыгарадскога аб'екта адносна прыродных аб'ектаў: *Берагавая вул.*, *Прыдарожная, Набярэжная вул.* (Брэст, Мінск), *Леванабярэжная вул.* (Гродна), *Зарэчная вул.* (Магілёў), *Прыбярэжная вул.* (Віцебск).